

Τό τελευταῖο μυθιστόρημα τῆς Η.Μ. "Προτελευταία 'Εποχή" εἶναι πολύ φιλόδοξο ὄχι μόνο γιατί εἶναι ὀγιῶδες (570 σελίδες) ἀλλά καί γιατί θέτει στόχους πού ξεπερνοῦν τούς σύνηθεις στόχους πού μπορεῖ νά θέσει ἕνα ἔργο τέχνης. Ἡ δεκαετία τοῦ 1963-74, ἡ προτελευταία ὅπως τήν θέλει ἡ συγγραφέας ἐποχή, ἔχει τόσες πολλές πτυχές καί τόσα πολλά ἐπίπεδα, πού μόνο ὁ προβολέας ἑνός ἐπιστή-μονα μπορεῖ νά τά φωτίσει σέ βάθος.

Δέν μπορούμε συνεπῶς νά περιμένουμε ἀπό ἕνα μυθιστόρημα νά τά πεῖ ὅλα, νά δώσει τήν ὀλιγή εἰκόνα. Μπορεῖ μονάχα νά δώσει ἕνα μέρος τοῦ ὅλου, εἴτε μεγαλύτερο, εἴτε μικρότερο. Τό κριτήριο λοιπόν δέν μπορεῖ νά βρῖσκει τήν ποσότητα τῶν πληροφοριῶν πού δίνει ἕνα μυθιστόρημα ἀλλά στήν ποσότητα τῆς ἀλήθειας, <sup>ἐν τῷ ἐπιπέδῳ</sup> τῶν βιωμάτων καί τῆς ὑποκειμενικῆς θεώρησης τῶν πραγμάτων μέ τήν ἱστορικῆ ἀλήθεια.

Ἡ Η.Μ. μᾶς εἶχε δώσει μιᾶ γεύση τῶν προσανατολισμῶν της πρὸς τούς χώρους ὅπου γράφεται ἡ ἱστορία μέ τήν "Ἀνατολική Μεσόγειο" (1969). Τήν ἀπασχολοῦσε σ' ἐνεῖνο τό μυθιστόρημα ἡ "διάλυση τοῦ ὄνειρου, ἡ διάσπαση τῆς ἐνότητας, ἡ σύγκλιση τῶν στόχων" πούχε φέρει ἡ Ζυρίχη μ' ὅλα τά φοβερά ἐπακόλουθα. Ἡ "Ἀνατολική Μεσόγειος" ἔκλεινε στά ματωμένα Χριστούγεννα τοῦ 1963, τό μεγάλο δράμα ὅμως οὐσιαστικά μόλις τότε ἄρχιζε καί ἡ Η.Μ. δέν θέλησε ν' ἀποχωριστεῖ τούς ἥρωες της. Κράτησε τό νῆμα σ' ὅλα τά κατοπινά δέκατα χρόνια πού ἀκολούθησαν καί τόφερε μέχρι τόν ἐπόμενο σταθμό - τό ἐφιαλτικό καλοκαίρι τοῦ 1974, τήν χρονιά τῆς προτελευταίας Κύπρου.

Στήν καινούρια της δουλειά ἡ Η.Μ. παρουσιάζεται σέ σύγκριση μέ τήν Α.Μ. πῶς συγγρατημένη ὅσο ἀφορᾷ τά ἐμφραστικά μέσα πού χρησιμοποιεῖ. Δέν καταφεύγει σέ μοντερνισμούς ἀχρεϊαστους ὅπως ἔκανε μέ τήν "Ἀνατολική Μεσόγειο" πούδιναν τήν ἐντύπωση μεταμοσχεύσεων ξένων σωμάτων.

Ἡ γραφή εἶναι καί ἐδῶ ἀποσπασματική ἀλλά ἀπλώνεται μ' ἕνα ἀλλιῶτικο τρόπο, πῶς ἰσοζυγισμένο. Οἱ μικροί μόνολογοὶ ἔχουν ἕνα δικό τους δυναμισμό πού τούς δίνει διαφορετικό χρῶμα καί κίνηση. Ἄιδμη καί οἱ γλωσσικοὶ ἰδιωματισμοί - οἱ ἀγγλισμοί καί ἡ διάλειτος στούς Τουριστοῦπριους εἶναι ἕνα εὔρημα πού κατὰ τήν ἀποψη μας βοηθᾷ στόν προσδιορισμό τοῦ τόπου καί τῶν χαρακτῆρων. Ὑπάρχουν ἐπίσης θαυμάσιες λυρικές περιγραφές τῆς φύσης, "διαλεξιμάτα" φορτισμένα μέ ὁμορφιά. Ἡ συγγραφέας ἐπίσης, παρ' ὅλο πού κινεῖ ταυτόχρονα πολλά νῆματα, δέν χάνει τόν ἔλεγχο τοῦ κῆρου, πού ἡ ἴδια θεωρεῖ ἀναγκαῖο νά προβάλλει, ἐνεῖνο πού πιστεύει ὅτι εἶναι ὁ φορέας τοῦ μηνύματος της.

Έντυπωσιάζει γενικά ο τρόπος που στήθηκε το σιηνικό, ή επί-  
κρίση της γενικής εικόνας κι' ο πλούτος των επί μέρους σημείων,  
παρ' όλα αυτά όμως, πιστεύουμε, ότι η "Προτελευταία Έποχή" παρά  
τόν όγιο της, κάπου χωλαίνει, και τουτό όφείλεται στην λειψή αλή-  
θεια που δίνει. Έχεις την έντύπωση ότι τά δρώντα πρόσωπα που  
διακινούνται μέσα στις σελίδες του μυθιστορήματος δέν διαθέτουν  
επάρεια σαν όλοιηρωμένοι άνθρωποι χαραιτήρες - κι' ή αλήθεια  
σ' ένα μυθιστόρημα είναι μονάχα μέσα από ανθρώπινους χαραιτήρες  
που μπορεί νά δοθεϊ. Ούσιαστικά ένεϊνο που διακινείται μέσα στην  
"Προτελευταία Έποχή" είναι ιδέες κι' οί μορφές όσο και νά προσπα-  
θούν νά σταθούν στο κόνιαλο τους- ούτε κι' ή έρωτική ζωή δέν λείπει  
από μερικούς - παραμένουν σε μεγάλο βαθμό σιές. Οί συγροίσεις,  
μέσα από τις όποιες διαγράφονται οί χαραιτήρες, είναι άναιμιές  
μοιάζουν περισσότερο με πνευματικά ή διανοητικά παιγνίδια.

Στην σελίδα 226 προβάλλεται ένας συλλογισμός, που σε μένα του-  
λάχιστο έδωσε τό κλειδί για νά έρμηνεύσω πολλά έρωτηματικά μου για  
τό μυθιστόρημα και τά κενά του. Ένεϊνο που ξεχωρίζει, λέει, τόν  
"Ιωνα, τόν κεντρικό ήρωα του μυθιστορήματος, που ένσαριώνει την  
πορεία της παραθοράς του έθνικου ιδανικου με τόν Μαιάριο είναι  
ότι ο "Ιων δέν πέτυχε την τομή!

"Έγώ δέν πέτυχα ποτέ την τομή, συλλογίζεται, τομή που ο  
Μαιάριος την βρήκε, όπως έπίσης πέτυχε την έπινοινωνία, την συμπό-  
ρευση με τόν λαό."

Τό πρόβλημα του "Ιωνα είναι τό "διάζωμα άπόστασης" από τόν  
λαό που τόν περιβάλλει.

Η συγγραφέας άντιπαράθετει δυό μορφές στον "Ιωνα - τόν  
Γιώργο και τόν Λουιά. Ο Γιώργος, πουναι και άνεφίδς του και που  
τόν συνδέει μαζί του κι' ή μορφή της Μαργαρίτας πουναι γυναίκα του  
Γιώργου αλλά και μυστική έρωμένη του θέλου (παράξενο τρίγωνο που  
έξυπηρετεϊ όμως με τόν τρόπο του στο ζωντάνεμα της μορφής κυρίως  
της Μαργαρίτας) είναι ή έκφραση του κατεστημένου, είναι ο άνθρω-  
πος που λέει στο παιδί του ότι στην έποχή ~~βία~~ δέν υπάρχουν ιδεολο-  
γίες αλλά συμφέροντα! Γι' αυτό και τελικά τό παιδί θ' άνολουθήσει  
τ' άχνάρια του μοναδικου "ιδεολόγου" του "Ιωνα!

Ο δεύτερος άντίποδας ο Λουιάς, που γυρίζει από τά ξένα και  
έρχεται άντιμέτωπος μ' ένα έντελως παράλογο πιά "Ιωνα άναπτύσσει  
στην συνάντηση του μαζί του θέσεις που δέν περιποιούν και μεγάλη  
τιμή στις προοδευτικές δυνάμεις. Άναλαμβάνοντας ο Λουιάς νά έρμη-  
νεύσει την "άδράνεια" του λαϊκου παράγοντα μιλά για "πολιτική της  
διεθνούς ύφεσης" που τόν κρατεϊ δέσμιο!! Μιλά έπίσης γι' άντικει-  
μενικές συνθήκες που περιβάλλουν τό νησί, για τους στόλους των

ὑπερδυνάμεων ποῦ κυκλοφοροῦν στήν περιοχὴ γιὰ νά καταλήξει μέ τό ἀπόφθεγμα, ὅτι τό ἔνστικτο ὀδήγησε τόν λαό μας στήν ἱστορική του διαδρομὴ στήν τήρηση μιᾶς στάσης ἀναμονῆς! Ἡ ἀντίσταση του ὑπῆρξε πάντα ἐσωτερική παρά ἐξωτερική γιατί κἀτι τέτοιο μᾶροῦσε νά τόν ἀφανίσει!!

Ἔτσι ὁ Ἴων παραμένει οὐσιαστικά μόνος ἄγνος "ἰδεολόγος" μέσα στόν χῶρο του, νοουμένου ὅτι ὅλοι οἱ ἄλλοι εἶναι λειפוί, νοουμένου ὅτι δέν ὑπάρχει ἓνα ὀλοκληρωμένο ἀντίβαρο.

Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἔλλειψη μιᾶς δύναμης θετικῆς, ὑγειοῦς ποῦ νά στένεται ἀντιμέτωπη στήν πορεία πρὸς τὴν καταστροφή εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἔως ἀδυναμία τοῦ μυθιστορήματος. Κι' εἶναι αὐτὴ ἡ ἀδυναμία ποῦ κἀνει τὴν ἀλήθεια λειψὴ κι' ἀφαίρει ἀπὸ καθαρὰ αἰσθητικῆς **πλευρᾶς** ἀπὸ τὴν "Προτελευταία Ἐποχὴ" τό στοιχεῖο τῆς τραγικότητος, στό ὅποιο ἀναφέρεται ἡ συγγραφέας, ποῦ τότε ὅμως μονάχα ὑπάρχει ὅταν στό προσήνιο ρίχνονται δυνάμεις ἀποφασισμένες νά μεταφέρουν τὴν ἄγνοια τους, ποῦναι ἱστορικά προσδιορισμένη, στ' ἄκρα. Κι' ὁ Ἴων κι' οἱ περὶ αὐτόν καὶ ἐνεῖνοι ποῦ κινουῦνταν στὰ παρασηνία - κάποιος ὑπαινιγμὸς γίνεται μέ τό διπλωματικό αὐτοκίνητο ποῦ διακινουῦνταν, μυστηριωδικὰ - ἀντιμετώπιζαν τέτοιες πραγματικῆς δυνάμεις ποῦχαν καὶ πρόσωπα καὶ ὄντοτητα καὶ φηλὰ ἰδανικά ν' ἀντιπαρατάξουν σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα.

Τὸ μυθιστόρημα διανθίζουσι δυνατῆς σελίδες ποῦ ζωντανεβοῦν σιηνές κι' ἐπεισόδια τοῦ περιθωρίου ὅπως λ.χ. τοὺς ἐθνοφρουροὺς καὶ τίς κουφέντες τους γιὰ τόν Κομμουνισμό, τοὺς ὀμαδικούς τάφους τουρκοκυπρίων στόν Ἄη Βασίλη, ἐδῶ εἶναι οἱ πολὺ ἀξιόλογες σελίδες μέ τόν Ζαΐμ Μπέη τόν τσιφλικὰ καὶ τόν Ὀσμάν τῆς νέας ντεντασιτικῆς ἐξουσίας, οἱ σελίδες μέ τόν Χουντικὸ διοικητὴ στήν Λέσχη τῶν ἀξιωματικῶν τίς παραμονές τοῦ πραξικοπήματος, ὅλα δοσμένα μέ ἀκριβεία καὶ διεισδυτικότητά.

Ἔχουμε πλήρη συνεβδηση τοῦ ὄγκου τῶν προβλημάτων τῶν συγγραφέων μας, ἰδιαίτερα τῶν πεζογράφων μας, ποῦ στήν προσπάθεια τους ν' ἀναπλάσουν τίς καυτῆς ζῶνες τῆς ζωῆς μας, ποῦ ἀίδμη καῖνε, δυσκολεύονται νά ἐξισορροπήσουν ὅλα ἐνεῖνα τὰ στοιχεῖα ποῦ θάβιαναν τὴν εἰκόνα πληρέστερη καὶ κατὰ συνέπεια πιὸ ἀληθινή!

Μέσα σ' αὐτῆς τίς συνθήκες τό μυθιστόρημα ἡ "Προτελευταία Ἐποχὴ" τῆς Η.Μ. ἔχει παρά τίς παρατηρήσεις μας μιὰ ἀξιόλογη θέση στήν λογοτεχνική μας παραγωγή. Τὸ πρόβλημα ποῦ θέτει κι' ἀναλύει ἐξαντλητικά - ἐνεῖνο τῆς παραθορᾶς τῶν ἰδανικῶν τῆς ἐθνικοφροσύνης - εἶναι καὶ παραμένει ἓνα θεμελιαικὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς μας.